

Надія Стрішенець,

к.і.н., заввідділом НБУВ

Степан Постернак

Простежити історію Національної бібліотеки України через відтворення постатей її директорів - далеко не єдиний, але, безперечно, цікавий шлях дослідження. Рівень розвитку Бібліотеки визначався не лише оточуючими умовами чи пануючою владою, а залежав і від масштабу особистості, що стояла на чолі.

Степан Постернак належить до найяскравіших постатей керівників НБУВ. Дослідженню його біографії, внеску до українського бібліотекознавства присвячена ця стаття.

його наступник, Юрій Олексійович Іванов-Меженко, через рік - 7 вересня (25 серпня) 1920 р. [2]. Після звільнення Ю.Меженка (20 березня 1922 р.) з посади голови Ради бібліотекарів ТК (24 березня) ухвалив рішення, за яким голова ТК (обов'язки якого на той час виконував В.О.Кордт) ставав одночасно й головою Ради бібліотекарів [3]. Ця зміна Інструкції Комітету була затверджена Спільним зібранням Академії наук 27 березня.

Відразу після цих подій, 28 березня 1922 р., до ТК комітету було обрано С.П.Постернака [4]. Обшир завдань та обсяг роботи зі створення книгозбірні потребували повсякчасної копіткої управлінської роботи, якої В.О.Кордт, не працюючи постійно в Бібліотеці, забезпечити не міг. Тому незабаром (19 травня 1922 р.) Комітет ухвалив рішення «просити С.Постернака бути в Раді бібліотекарів і завідувати бібліотекою» [5]. За діючою інструкцією, Рада сама обирала голову. Тому перше ж засідання Ради, на якому Постернак головував, заявивши, що йому «доручено Комітетом вести провід в Раді бібліотекарів» [6], починається з його сумнівів щодо відповідності цього рішення діючим інструкціям. Він відразу повідомив, що ознайомившись з інструкцією, прийшов до переконання, що його призначено з

порушенням прав Ради, яка сама має обирати собі голову. Ці ж свої сумніви він довів і до відомого Комітету. Тому на черговому його засіданні 30 травня 1922 р. А.Кримський вніс деяку ясність, пояснивши, що згідно з внесеною до Інструкції Комітету зміною, «голова Комітету є рівночасно і головою Ради бібліотекарів» [7], а на заступника голови Комітет обирає одного зі своїх членів або когось зі старших бібліотекарів. Таким чином, Постернак був заступником голови Комітету, обов'язки якого на той час, як зазначалося, виконував В.Кордт, але фактично він, а не голова Комітету, очолював Раду бібліотекарів, головував на її засіданнях, безпосередньо керував усією працею в Бібліотеці.

Посада ж його ще близько року так і не була визначеною. В протоколі засідань Ради від 8 вересня 1922 р. С.Постернак названий «завідуючим бібліотекою» [8]. Те ж саме - в протоколах №89 Ради від 1 грудня 1922 р., №107 від 23 березня 1923 р. І в той же час в останньому з названих документів і в багатьох інших він іменується «заступником голови Ради бібліотекарів». Зрештою, навесні 1923 р. Комітет подав на розгляд Спільного зібрання Академії наук Статут Всенародної бібліотеки України, який передбачав посаду «директора» Бібліотеки. 23 березня

Степан Пилипович Постернак був першим керівником Всенародної (Національної) бібліотеки, чия посада іменувалася саме як «директор», адже введена вона була далеко не відразу.

До 1923 р. на чолі Бібліотеки стояв Тимчасовий комітет (ТК) для заснування Національної бібліотеки, а функції безпосереднього керівника виконував голова Ради бібліотекарів. Перший голова Ради бібліотекарів, Євген Олександрович Кивлицький, був обраний 12 вересня (30 серпня) 1919 р. [1], а

1923 р. Спільне зібрання затвердило Статут та обрало директором Бібліотеки С.Постернака.

Кілька десятиліть ім'я Степана Пилиповича Постернака було фактично під забороною, адже про його діяльність не йшлося навіть у спеціальних вузівських курсах з історії чи організації бібліотечної справи. В коротенькій біографічній довідці в «Енциклопедії українознавства» нез'ясованими лишаються навіть роки життя. Рік народження поданий невірний, а рік смерті не вказаний. Натомість слова: «Репресований на початку 1930-их років, дальша доля невідома» [9].

Тому передусім звернемося до відтворення його біографії, водночас торкаючись діяльності на посаді директора ВБУ. Відобразити перебіг життя С.Постернака частково допомогли матеріали Інституту рукопису НБ України імені В.Вернадського (Ф.52: Архів С.П.Постернака), зокрема його листування. І все ж основним джерелом стали такі, позначені трагізмом документи, як особисті свідчення Постернака слідчим органам під час двох арештів (у 1929 та 1937 рр.), що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ф.263, оп.1, спр.42662 та 58634 фп). Майже всі вони написані його власною рукою, гарним каліграфічним почерком, особливо докладно стосовно розвитку світогляду (адже напрям думок найбільше цікавив карні органи), з притаманною йому логікою та ясністю викладу.

23 жовтня 1929 р. С.Постернак заповнив перший бланк протоколу допиту [10], в якому знаходимо деякі подробиці його біографії, зокрема ту цікаву деталь, що зростав він, як і обидва попередні керівники Всеукраїнської (Національної) бібліотеки О.Кишлицький [11] та Ю.Меженко [12] на Чернігівщині. Народився 27 квітня 1885 р. [13] в с. Степанівка Ніжинської округи. Сама назва села свідчить, що в ньому мали народжуватися лише Степани. В анкетах С.Постернак вказував: «з селян», і тут же додавав, що батько його був дяком. Тому, можливо, й зміг дати освіту синам - спочатку Олександр, який працював учителем у Маріуполі, а потім уже старший (на 16 років) брат допоміг одержати освіту й молодшому. Принаймні в листі до своєї дружини Софії Савівни Со-

лохненко Постернак писав: «Одно для мене ясно: мене витяг із села й дав змогу вчитися брат. Тепер мій моральний обов'язок - допомогти вчитися його дітям» [14].

У 1905 р. Степан вступив на I курс Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька, де витав дух Гоголя і де було виховано багатьох талановитих людей. Уже на першому курсі активно ввійшов у політичне та громадське життя, брав участь у подіях 1905 р. і навіть був заарештований жандармським управлінням у 1906. Відсидівши кілька місяців у Ніжинській в'язниці, був звільнений за амністією.

В Інституті рукопису НБ України імені В.І.Вернадського [15] зберігається виписка із загальної відомості оцінок студента Ніжинського інституту Постернакова С. [16] за 1907-1908 академічний рік. Студент Постернаков опановував предмети: філософію (5), російську історію (5), нову історію (4), латинську, грецьку мови (4), педагогіку (5), богословіє (4) та ін. Провчившись три роки, Степан вирішує перевестись до Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту. В серпні 1908 р. він був переведений до тодішньої столиці Російської імперії, однак не на 4-й, а знову на 3-й курс. 23 лютого 1909 р., провчившись семестр, Степан писав з цього приводу до товариша в Ніжин, що, либонь, не зовсім докладно обдумав своє переведення: «Я думав так: поеду в Петербург, целый год буду писать работу*, лекции посещать не буду, а перед экзаменами за месяц займусь институтскими курсами. Оказалось же, что я обязан посещать все лекции, даже по тем курсам, которые слушал в Нежине» [17].

А ще Степан важко звикав до чужого міста. Ностальгічним настроєм перейнятий лист товаришам, написаний перед Великоднем, напередодні закінчення першого академічного року навчання в Петербурзі: «Так би й полинув у Ніжин хоч на хвилину, хоч на годину, аби мені крила! ...І хотілося б чогось рідного, свого, звиклого, теплого ...а Петербург ...такий чужий ...холодний ...непривітний, не свій... далекий, туманний, мокрий. І люде чужі, і все чуже, і я чужий» [18]. І все ж

* Очевидно, малася на увазі дипломна робота, тему якої («історичний матеріалізм») було обрано ще в Ніжині.

столиця з її потужним науковим і культурним потенціалом сприяла розвиткові особистості, додавала віри у власні сили. В архіві Постернака є і такий лист: «Да, я счастлив. счастлив бесконечно! Не было до сих пор в моей жизни такого момента, какой переживаю теперь; не было высшего подъема сил, не было большей веры в себя, большего постоянства настроения, чем теперь! Я чувствую себя совершенно другим, чем был в Нежине» [19].

Прослухавши 3-й курс і склавши в травні 1909 р. перевідні іспити по двох відділеннях (словесному й історико-географічному), Постернак був переведений на 4-й курс. Про це свідчить і його лист від 21 червня 1909 р. до Зіни Андріївни [прізвище невідоме. - Н.С.], де йдеться про те, що 6 червня він витримав останній іспит і виїхав із Петербурга [20].

Є документ про навчання Степана на 4-му курсі. У посвідченні, виданому йому 9 вересня 1910 р., зазначено: «...На IV курсе также слушал все положенные по плану предметы по словесному и историко-географическому отделению, посещал уроки наставников-руководителей в состоящей при институте гимназии, давал пробные уроки по русскому и латинскому языкам, истории и географии. В марте сего 1910 года выбыл из Института по прошению» [21]. З документа незрозуміло, чому Постернак залишив інститут. Невдовзі (29 квітня 1910 р.) в одному з листів він писав: «...В следующем году [мається на увазі навчальний рік. - Н.С.] я поступаю в университет. Пока буду жить в Петербурге» [22]. В анкеті допиту (23 жовтня 1929 р.) Степан Пилипович вказує таку причину: «...Був звільнений міністром Шварцем у 1909 чи 1910 році за головування на сходці, вступив до Ленінградського університету, який і закінчив у 1911 р.» (ЦДАГОУ, спр.42662, с.5). Так це було чи ні, але Постернак залишає Історико-філологічний інститут і відвідує лекції в університеті. Щоб навчатися там, змушений був працювати: «...Я устроился хорошо: состою теперь преподавателем русского и латинского языка на частных подготовительных курсах. ...Выдет в месяц рублей 60. Как раз хватит и на прожитье и на плату в университет на второе полугодие» [23]. Після закінчення університету, за свідченням Постер-

нака, вже згадуваний міністр освіти «Шварц заборонив таємним циркуляром допускати мене до праці в школах МНО, і я міг працювати тільки по комерційних школах в Умані (1911), у Тихорецьку (1912-1914), в Таганрозі (1914-1917)» (ЦДАГОУ, спр.42662, с.5).

В Умані Постернак затримався недовго. У Тихорецьку ж він уперше прилучається до бібліотечної справи, працює в бібліотеці. Але незабаром виїздить і звідти. У листі від 12 грудня 1913 р. до майбутньої дружини Софії Солохненко причиною звільнення з Тихорецької школи Постернак назвав конфлікт з директором та його дружиною. Хоч, радше, його невдоволення викликала невідповідність власного внутрішнього розвитку й духовних прагнень тим можливостям, які могла запропонувати комерційна школа Тихорецька, сама назва якого свідчила про тихе життя його мешканців. «Хочеться іноді кинути геть усе чисто і знову з головою увійти в усякі шукання, течії, напрями, політичні, соціальні, літературні, філософські, наукові і т.п. ...З другого боку, почуваш в собі якісь сили, які не використовуються в педагогічній діяльності, яким там нема місця», - писав С. Постернак наприкінці 1913 р. [24].

З осені 1914 р. Степан Пилипович уже в Таганрозі. Ця географія його призначень була, очевидно, пов'язана з тим, що неподалік, у Маріуполі, жив і працював його брат Олександр. У Таганрозі майбутній директор ВБУ був залучений до реорганізації роботи міської бібліотеки. У листі до знайомих у Тихорецьк Постернак писав: «Городская Дума, недовольная постановкой библиотечного дела в городской библиотеке, выбрала исполнительную комиссию для заведования городской общественной библиотекой им.Чехова. Комиссия пригласила в качестве сведущего лица меня, и вот теперь строчу доклад о реорганизации библиотеки, изучаю еще раз теорию библиотечного дела, и составляю проект демократизации библиотеки, приближения ее к населению. Прошлогодня работа в Тихорецкой библиотеке не пропала даром» [25].

Звичайно, Таганрог мало чим відрізнявся від Тихорецька. Праця вчителем російської мови та історії,

доповнювана читанням лекцій, не приносила втіхи. Невдоволений, морально пригнічений, Постернак у листах скаржить на внутрішній стан, негаразди зі здоров'ям, учнями. Про останніх було написано, можливо, під впливом якогось епізоду, адже спілкування з ним бажали навіть колишні учні і писали йому так часто, що цим зацікавилася жандармерія: чи нема тут чогось недозволеного [26]. І все ж, прагнучи більшого, але оточений переважно сірістю, Постернак написав: «Мертвіє і засихає душа» [27].

Лютнева революція принесла надію на зміни, але викликала і супречливі почуття, цікаві своєю актуальністю: «І вітаю і боюся. Боюся: занадто великий крок ми зробили, а я ж знаю, що не може вчорашній раб стати враздійсно вільною людиною. Боюся нової масової психології «вільної» людини» [28].

З початку березня Постернак щодня виступає на мітингах, входить до загальноміського розпорядчого комітету, «а сьогодні ще вибрали проти моєї волі і бажання в Совет Рабочих Депутатов», - писав він у ті дні [29]. Одночасно увійшов до складу української таганрозької громади, адже завжди пам'ятав, що він українець. Цікаво відзначити, що, вихований в умовах тотальної русифікації, працюючи в Росії, листи майбутній дружині до Києва він писав українською мовою, хоча в дореволюційному Києві українською мовою послуговувалася лише незначна частина української інтелігенції. У листі до своєї російської знайомої, написаному, до речі, задовго до революції, в 1910 р., Постернак зауважував: «...Перечитал написанное письмо. Оказалось, что я бессознательно написал его на украинском языке (так как привык в письмах писать только украинским языком)» [30]. Пізніше його драмою, як і багатьох інших українських інтелігентів (найяскравіший приклад М.Хвильовий) стане намагання поєднати націоналізм і марксизм.

Ледве дочекавшись літніх канікул, Степан Пилипович поїхав до Києва. Тут, прослухавши короткі курси для лекторів, ціле літо читав курс лекцій з історії України та про українське національне питання на вчительських курсах, організованих Товариством шкільної освіти по

різних містах республіки. Повернувшись з початком навчального року до Таганрога, С.Постернак прожив там лише три місяці. У грудні 1917 р. він остаточно переїхав до Києва, що стала столицею Української Народної Республіки. Працював в установах, близьких до фаху: в складі комісаріату по справах Київської шкільної округи; трохи згодом - у київському губернському комісаріаті по народній освіті та в Міністерстві народної освіти (головною відділу учительських шкіл та видавництва). За власним свідченням С.Постернака (ЦДАГОУ, спр.42662, с.5-6), у 1919 р. (в другий період радянської влади) працював спочатку як головний консультант шкільного відділу Наркомосу, київським губернським комісаром освіти, а по ліквідації останньої посади - у Всевидаті; одночасно працював у Книгоспілці та учительській семінарії. За поляків працював в учительській семінарії, в Книгоспілці, був вибраний учительською спілкою комісаром по народній освіті Київщини. Зі встановленням радянської влади працював лектором в учительській семінарії, в авіаційній школі в Києві, в київському та черкаському Інститутах народної освіти, редактором в Книгоспілці, Вукоспілці та Державному видавництві України.

У 1920 р. виходить його книга «Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр.» (К.: Вид. тов-во «Друкар», 1920. - 127 с.). Ця праця мало відома нині. Доводилося навіть зустрічати твердження, що історія освіти років революції зовсім невивчене явище. Тимчасом матеріали, зібрані й узагальнені Постернаком, дають уявлення про цей період, розкривають національний характер освітнього руху. Прискіпливо відтворено політику кожної пануючої влади в галузі народної освіти. Книга цінна тим, що написана вслід і навіть паралельно до подій, тобто на основі власних спостережень, участі в подіях; на матеріалах, які здебільшого вже втрачені. Закономірно, що Постернакові було доручено очолити секцію з історії освіти в Україні при Педагогічній комісії Всеукраїнської Академії наук. У його архіві збереглися протоколи засідань секції від 12 вересня по 27 жовтня 1921 р. (№1-8 і частково №12 - без дати)

[31]. Співробітниками її, крім Постернака, були М.І.Крупський та О.К.Дорошкевич, який невдовзі вийшов зі складу секції. Було накреслено план збирання матеріалів з історії освіти в роки революції, починаючи з березня 1917 р., визначено до яких осіб, установ звертатися за ними. Вирішено було вести поточну хроніку, стежачи за останніми часописами.

Того ж, 1921 року, Степан Пилипович стає ученим секретарем Комісії енциклопедичного словника. Саме це місце роботи Постернак називає останнім перед його приходом до Всенародної бібліотеки [32]. До речі, на прохання Управи Академії «не відмовити переховувати в приміщенні бібліотеки картки, що їх було складено співробітниками Комісії Енциклопедичного словника під керуванням С.П.Постернака» [33], до ВБУ були передані й матеріали, напрацьовані Комісією.

24 березня 1922 р. прізвище Постернака вперше з'являється в протоколах Комітету для заснування Національної бібліотеки: «Комітет пропонує, по пропозиції Кримського, на звільнену після Іванова-Меженка посаду 6-го члена Комітету Степана Пилиповича Постернака. Постановили: Призначити вибори Постернака на вівторок 28 березня» [34]. Таким чином, 28 березня 1922 р. С. Постернак одностайно був обраний на посаду члена Тимчасового комітету [35]. А невдовзі, про що вже йшлося, очолив Всенародну бібліотеку. Ця робота стала для нього головною, тут він зміг реалізувати свої можливості, які на попередніх посадах залишалися незапитаними.

Великі завдання і не менший обсяг роботи чекали на Постернака. Про його фундаментальний підхід до справи свідчить книга «Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві» (К., 1923), яку він підготував відразу після приходу до Бібліотеки і де проаналізував усі напрями роботи: впорядкування та використання книжкового фонду, матеріальне становище, штати, управління Бібліотекою і т.ін. Постернак намагався систематизувати і з'ясувати все передусім для себе, щоб виробити план подальшої роботи. Зрозуміло, що час був нелегкий. Далеко не всі керівники з нової влади осягали все

значення створення такої книгозбірні. Різко, порівняно з 1918-1919 рр., було зменшено асигнування на Бібліотеку. «...З половини 1921 р. бібліотека зовсім перестала одержувати будь-які кошти й до кінця січня 1922 р. не мала нічого» [36]. У січні-лютому було одержано мінімум і лише на утримання персоналу. Протягом 1922 р. бібліотека не купила жодної книжки через брак на це коштів. Попередник С.Постернака - Ю.Меженко - не без іронії навіть у такому офіційному документі, як «Звіт про роботу Бібліотеки за 1921 р.» писав: «Господарче життя бібліотеки практично не існувало. За весь 1921 р. було видано на господарчі витрати менше 5 млн. крб., включаючи сюди і перевозку багатотисячних бібліотек з провінцій до Києва. Доводилось все господарство будувати по принципу Охримової свити, латаючи вікна склом із шаф, ставлячи замки на зовнішніх дверях, вийнявши їх із внутрішніх дверей тощо» [37]. Проводилося невпинне скорочення штатів, набраних за попередні роки [38]. Систематично спізнивалася зарплата. Становище ускладнювалося ще й змінами підпорядкування Бібліотеки - аж до Головполітосвіти.

Тяжким залишався побут. Директорові ВБУ, як і більшості співробітників, доводилося вибиратися зі злигоднів різними засобами. «...Одною службою не проживеш і тижня на місяць, - писав він до родичів у рідне село, - отже, доводиться одразу на кількох службах працювати на день 15-16 годин зранку і до 4-5 години ночі щодня. ...Доводиться літом і городиною займатися. Я вже третій рік саджаю городину. <...> Та ми гуртом кілька душ заарендували разом з городом ще й садок» [39].

Намагаючись нині проаналізувати внесок С. П. Постернака в становлення Всенародної бібліотеки й українського бібліотекознавства та бібліографії загалом, стикаєшся з тим, що іноді досить складно буває відділити власну діяльність Степана Пилиповича від діяльності його талановитих співробітників і однодумців: В.Іваницького, В.Козловського, М.Сагарди, М.Ясинського, Д.Балики, Ф.Максименка, Г.Житецького, С.Маслова. Дехто з них прийшов ще при Меженкові, інші були запрошені Постернаком. Без-

перечно одне - лише талановитий керівник міг зібрати навколо себе таке гроно блискучих імен. Зрештою, здебільшого від директора залежить впровадження ініціатив своїх співробітників, магістральна лінія розвитку Бібліотеки. Тому гадаю, що в досягненнях ВБУ в 20-ті роки в галузі теорії бібліотекознавства й бібліографознавства, формуванні фондів, каталогізації, організації роботи Бібліотеки чільне місце належить її директоріві.

Основа кожної бібліотеки - її фонди. Постернакові довелося вирішити кілька принципових проблем, пов'язаних з їх організацією. Адже до Бібліотеки, у зв'язку з закриттям багатьох установ, від'їздом власників великих книгозбірень за кордон, експропріаціями тощо, надходила небачена кількість книжок, які за існуючого штату немислимо було навіть розібрати, не те, що обробити. Тому насамперед перед Постернаком постало завдання - якомога скоріше зробити доступними для читача поклади літератури, поступившись повнотою обробки. «Це тимчасове скорочення робіт, - вважав Постернак, - значно прискорить упорядкування бібліотеки «начорно» [40]. Справа в тому, що обробка, запроваджена Меженком, була дуже ґрунтовною, спрямованою на максимальне розкриття фонду та різнобічне його використання; орієнтованою на перспективу. На кожну книжку складалося по 5, а для відділу Усгаїніса - по 6 карток і таким чином одночасно було розпочато підготовку п'яти, а для україніки - шести каталогів. Якщо додати картку-чернетку, інвентарну та ревізійну книги, то виходило 8 чи 9 записів, через які проходила кожна книжка [41]. Постернак вирішив тимчасово робити тільки два-три записи на картки: одну чернетку й одну-дві білові. З чернеток укладався топографічний каталог, який тимчасово заступав інвентарну й ревізійну книги. Всі інші етапи обробки - інвентаризацію, індексацію, тиражування карток - було відкладено до того періоду, коли Бібліотека матиме кращі матеріальні умови та більший штат [42]. З другої половини 1922 р. було розпочато масове сортування та розподіл за відділами всіх нерозібраних фондів. Невідомо, чи такого підходу (який мав, звичайно, і свої

недоліки) дотримувалися лише на перших порах чи протягом усіх 20-х років, але зрозуміло, що лише більш чи менш скорочена обробка дозволила за кілька років закаталогізувати сотні тисяч одиниць. На початок 1929 р. (при загальному фонді 1,8-1,9 млн.од.) цифра описаних для каталогів книг та журналів становила - 1 млн. 130 тис. од.; розібраних і розставлених, але не описаних - 327 тис. од. [43].

Намагаючися знайти оптимальний шлях книги в процесі обробки, зберігання та використання, С.Постернак виношував ідею функціональних відділів. Остаточно схвалена вона була в 1929 р. Про те, як ретельно обмірковував директор ВБУ цей задум, свідчить загальний зошит, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки, де записано кожне висловлювання співробітників при обговоренні цього питання, а поряд - його зауваження при пізнішому аналізі. До того часу кожен з відділів фондотримачів (загальний, Усгаїніса, періодика тощо) самостійно опрацьовував, зберігав і використовував літературу. Після структурної реорганізації утворився відділ комплектування (куди відійшли й так звані комори несортованих книжок, над якими раніше працювала вся Бібліотека) та відділ опрацювання, де реєструвалася, проходила обробку література цих відділів - фондотримачів. Книгосховища, котрі існували як частини кожного з чотирьох основних відділів Бібліотеки (загального, періодики, університетського, Усгаїніса) було перетворено на один відділ. Цілу низку функцій: комплектування, обробку, обслуговування, зберігання фонду одного з головних відділів Бібліотеки - Усгаїніса - було передано іншим відділам за функціональною ознакою. А відділу Усгаїніса зобов'язано було поглибити роботу в галузі наукової бібліографії, зокрема працювати над створенням Українського бібліографічного репертуару.

Каталогізаторів не задовольняли існуючі правила опису творів друку, їх варіативність, нестабільність. Дискусійним залишалося питання колективного автора. Під керівництвом С.Постернака було створено Каталографічну комісію, яка поставила за мету вироблення української каталографічної

інструкції, тобто єдиних, уніфікованих, обов'язкових для дотримання всіма бібліотекарями правил опису.

При Постернакові організаційно оформилася наукова робота ВБУ. Практика ставила безліч питань. Розвиток вітчизняного бібліотекознавства не встигав за її потребами. Провідні фахівці Бібліотеки поєднували теоретичні розробки з рішенням щоденних практичних завдань. 23 червня 1925 р. на засіданні Ради ВБУ С.Постернак виступив з доповіддю про оформлення науково-дослідної праці та проект організації Науково-дослідного інституту бібліотекознавства ВБУ. Ухвалили: «Оформити наукову роботу ВБУ шляхом утворення в її складі, як одного з її відділів, окремої інституції для наукових дослідів в галузі бібліотекознавства з назвою: Науково-дослідний інститут бібліотекознавства ВБУ» [44]. Підготовлено було й «Проект організації науково-дослідного інституту бібліотекознавства ВБУ» [45]. Президія Укрнауки, не погодившись з цим проектом, 17 липня 1926 р. вирішила: «Слухали: 12. Про науково-дослідний інститут бібліотекознавства при ВБУ; т. Дубровський. Ухвалили: Роз'яснити ВБУ, що організація Інституту бібліотекознавства відклоняється, а для ведення наукової роботи при ВБУ організувати Комісію» [46]. 2 листопада 1926 р. на Раді ВБУ було розглянуто цю постанову: «Слухали: IX. Постанову Президії Укрнауки про те, що для наукових досліджень у ВБУ належить мати не інститут, а комісію. Ухвалили: надалі науково-дослідний інститут називати «Науково-дослідча комісія бібліотекознавства й бібліографії» [47]. Очолив Комісію Постернак.

З метою підготовки молодих науковців, пов'язаних з бібліотечною практикою, з 1926/27 навчального року у ВБУ під керівництвом Постернака було утворено аспірантуру (на основі «Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства» [48]). Важливим засобом поєднання навчання з практикою стало викладання всіх фахових дисциплін в аспірантурі провідними фахівцями Бібліотеки. Так, історію, теорію та методологію бібліографії, європейську бібліографію викладав М.Сагарда, російську та українську бібліогра-

фію - М.Ясинський, загальне бібліотекознавство - В.Іваницький, бібліотечну техніку - В.Козловський, книгокористування - Д.Балика. Степан Пилипович дбав про підготовку рядових бібліотекарів. Для цього було організовано при ВБУ річні курси підготовки бібліотекарів [див. 49].

На розвиток теорії й практики бібліотекознавства та бібліографії позитивно вплинув і створений у ВБУ «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», редакційну колегію якого очолював Степан Пилипович. Це видання високого фахового рівня. Якщо відомі в ті роки «Бібліологічні вісті» Українського наукового інституту книгознавства мали більш виражене книгознавче спрямування, то журнал ВБУ був саме бібліотекознавчим та бібліографознавчим виданням. На відміну від пізніших українських спеціальних видань, він не збивався на часто несподівані у фаховому журналі побічні публікації, а провадив чітку лінію висвітлення й обговорення важливих проблем бібліотекознавства та бібліографії. У ньому постійно відстежувалася й анутовалася фахова література різними мовами, подавалися рецензії не на випадкові видання, а на найпомітніші в галузі бібліотекознавства.

Не може не привернути увагу позиція С.Постернака щодо подвійного статусу ВБУ - як Всенародної (Національної) бібліотеки і головної бібліотеки Академії наук. Адже деяке протиріччя, закладене в ті роки, актуальне й досі. У його доповіді з нагоди четвертої річниці Бібліотеки (жовтень 1922 р.) читаємо: «ВБУ знаходиться у Києві, при Всеукраїнській Академії наук, але існує цілком самостійно, має свій окремий уряд і свій окремий бюджет. Вона є бібліотека не Академії наук, а самостійна Всенародна бібліотека України при Академії наук з широкими завданнями стати великою бібліотекою всесвітнього типу...» [50].

Дещо менш категоричними щодо взаємовідносин з Академією наук стали його погляди згодом, коли на адресу ВБУ почастішали нарікання, що вона не виконує функції бібліотеки УАН, і що УАН повинна утворити свою окрему фундаментальну наукову бібліотеку. І все ж Постернак продовжує розглядати її як Національну. 24 січня 1927 р.

Постернак змушений був навіть подати доповідну записку Спільному зібранню Академії наук. Наводимо її якомога повніше: «... З часу свого прилучення до УАН і навіть з самого свого заснування ВБУ мала й має два основні завдання - бути фундаментальною бібліотекою УАН і Національною бібліотекою України. Перше кардинальне питання - чи не протирічають одне одному ці два завдання, чи не перешкоджають Всенародній бібліотеці функції Національної бібліотеки України виконувати функцію фундаментальної бібліотеки Академії наук... Рада ВБУ вважає, що функції Національної бібліотеки не тільки не перешкоджають, а навпаки - допоможуть Всенародній бібліотеці якнайшвидше стати справжньою основною книжковою базою для наукової роботи УАН. Справді. Як Національна бібліотека ВБУ має три основні функції: 1. Суто національну функцію (зібрати в собі всю літературу, потрібну для вивчення України і української культури). 2. Науково-універсальну функції (бути головною науковою бібліотекою України, а для того зібрати якнайповнішу літературу відповідно до науково-дослідних потреб України). 3. Науково-дослідчу функцію в галузі бібліотекознавства та бібліографії, зокрема в справі української національної бібліографії, зводного каталогу бібліотек України, національної бібліографічної інструкції і т.ін. Виконання Всенародною бібліотекою цих основних трьох функцій Національної бібліотеки не тільки не пошкодить УАН, а якраз навпаки: чим повніше, чим швидше і краще виконає ВБУ кожну з цих трьох функцій, тим повніше і краще вона обслужить УАН...» [51].

Спільне зібрання у своїй резолюції приєдналося до доповіді директора ВБУ. Ще однією ілюстрацією того, що Постернак сприймав Бібліотеку, як і її засновники, саме як Національну, є його намагання повернути цю назву.

11 листопада 1927 р. на засіданні Ради ВБУ слухали питання про назву бібліотеки: «З огляду на те, що теперішню назву ВБУ різні установи і особи переплутують, що залежить від штучності самої назви, порушити перед Спільним зібранням УАН клопотання про зміну в назві слова «Всенародна» на «На-

ціональна» [52]. І хоч це вже не було зроблено, промовистою є сама спроба.

В ув'язненні, яке, безперечно, не спонукало до об'єктивності, адже під арештом перебували С.Єфремов та інші діячі Академії наук, Постернак зауважував: «Всенародна Бібліотека України, якою я керував 8 років, жила своїм цілком окремим од ВУАН життям, в окремих будинках, мала свій окремий самостійний бюджет, своє окреме управління - Раду, свій окремий статут, і з ВУАН, власне, ні фактично, ні юридично не була зв'язана» (ЦДАГОУ, спр.42662, с.208). І все ж це також якоюсь мірою характеризує погляди Постернака на Бібліотеку. Саме його переконання, що ВБУ за типом є Національною бібліотекою, спрямувало колектив на виконання фундаментальних завдань: формування фонду українського друку та літератури про Україну; ведення науково-дослідної праці у галузі бібліотекознавства і бібліографії в масштабах України (створення національного бібліографічного репертуару, зведеного каталогу, національної каталографічної інструкції тощо).

Багато сил відбирала і добудова окремого приміщення Бібліотеки, що раніше призначалося для університету. Постернак і любив свою роботу, і скаржився, що, окрім праці, не має ніякого життя: «...Моя адміністративна робота в Бібліотеці відбирає в мене весь час, по 12 годин на добу, що я не можу працювати науково, що стоячи біля мільйона книжок, сам не маю змоги читати» (ЦДАГОУ, спр.42662, с.234).

Готувалося відзначення 10-ї річниці ВБУ. 10 липня 1928 р. С.Постернак доповідав на Колегії Наркомосу УСРР з приводу цієї дати. Було відзначено, що ВБУ виросла в культурний осередок величезного значення, що за своїми масштабами вона дорівнює найбільшим європейським національним бібліотекам. Святкування річниці було перенесене до закінчення нового будинку Бібліотеки. Але вже наприкінці цього року в пресі з'являється низка статей, де висловлюються різкі звинувачення на адресу ВБУ та її директора. У них ішлося про те, що під дахом ВБУ зібралися богослови й петлюрівці, що від радянського читача свідомо приховуються і не розбираються стоси книжок.

На початку 1929 р. С.Постернак виступив зі статтею «Ще про роботу Всенародної бібліотеки України при Всеукраїнській Академії наук» [53]. Це була відповідь на фейлетон «Хто винен» («Пролетарська правда» за 30 грудня 1928 р.). Він був уже другим за короткий час. Пояснення з приводу першого «Великі хиби у Всенародній бібліотеці України» Постернак подав у цій же газеті 20 грудня 1928 р. Йому доводиться виправдовуватись і за штати, що на решті зросли, і за те, що Бібліотека провадить наукову теоретичну роботу, і за використання коштів, і за книжкових шкідників.

Готувався процес Спілки визволення України. Влітку 1929 р. був заарештований науковий співробітник ВБУ - Ярослав Стешенко. За цим процесом проходив також директор Вінницької філії ВБУ Валентин Отамановський. 18 жовтня 1929 р. співробітникові ДПУ Мугерману було видано ордер №4607* і на проведення обшуку та арешту Постернака (ЦДАГОУ, спр.42662, с.2.). Протокол трусу, проведеного Мугерманом цього ж дня, фіксує вилучення чотирьох листів, трьох листівок, нотаток на трьох піваркушах (там само, с.4).

24 жовтня 1929 р. було винесено постанову про прийняття справи до провадження: «Уполномоченный... ГПУ УССР Джавахов, рассмотрев материалы о преступной деятельности гр.Постернака Степана Филипповича, 1885 г. рождения, украинца, выразившейся в участии в украинской контрреволюционной организации, ставившей целью свержение советской власти и борьбу за создание украинской независимой республики типа УНР... постановил: Настоящее дело принять к производству» (там само, с.1). 26 жовтня Джавахов провів перший допит. Головні питання: Як звалось об'єднання, що збиралося в кабінеті Єфремова в Академії наук? Хто головував на тих засіданнях? Відповіді: не пам'ятаю.

Постернаку не хотілося вірити, що його позбавлено волі саме тоді, коли Бібліотека, переживши найскладніший період свого становлення, виходила на наступну стадію

* Вказана в ордері адреса: бульвар Шевченка, 14, - була адресою ВБУ. Справа в тому, що Степан Пилипович з дружиною мешкали в Бібліотеці.

розвитку, одержавши, нарешті, довгоочікуване власне приміщення. підійшовши до остаточної реорганізації структури, розібравши, в основному, багатотисячні залежі літератури, нагромадивши безцінний досвід. В ув'язненні (22 листопада 1929 р.) Постернак писав до органів ДПУ: «...Я звертаюся з проханням відпустити мене на роботу до Всенародної бібліотеки на той час, доки буде вирішено справу про мою провину перед радянською владою. <...> Я безумно хочу працювати. ...Адже до цього року Всенародна бібліотека переживала перший «попередній» період свого існування... Цими днями закінчила новий бібліотечний будинок, в додаток до інших своїх будинків, і вперше зможе розгорнути свої книгосховища, читальні, нові відділи. ...Вона повинна передумати, розробити й реалізувати:

1. Рациональне розміщення бібліотеки в двох основних її будинках.
2. Реорганізацію всієї бібліотеки за функціональним принципом.
3. Організацію цілої низки відділів і реорганізацію та поширення старих відділів.
4. Рационалізацію всіх бібліотечних процесів, підготовану попереднім процесом розвитку.
5. Завершення деяких розпочатих надзвичайної ваги наукових робіт, як, наприклад, створення каталогічної інструкції УСРР, організації нової секції НОТ при науководслідчій комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ. <...> 8. Проблему добудови нового корпусу ВБУ та об'єднання всіх фондів і відділів у одному будинку. <...> 10. Організацію ювілею ВБУ. ...Я безумно хочу завершити хоч частину розпочатих робіт, передати накопичений за 8 років досвід» (ЩАГОУ, спр.42662, с.120-121).

Постернака продовжують утримувати. Його звинувачують у приналежності на початку 20-х років до контрреволюційної організації «Братство української державності», до Спілки визволення України.

25-26 грудня 1929 р. С.Постернак продовжує давати свідчення: «На поставлений мене вопрос о том, был ли я членом СВУ, я заявил в предыдущих показаниях и подтверждаю теперь, что членом СВУ я не был, в СВУ не работал, на собраниях СВУ не бывал и программы его не знал» (там само, с.139). Участь у Братстві також заперечує, але згадавши, що в

1923-1924 рр. був серед групи з 6-7 осіб, які збиралися в Академії у Єфремова, припускає, що, можливо, то й була заборонена організація. Обравши шлях визнання провини - каяття, Постернак (4 січня 1930 р.) називає гурток, що збирався у Єфремова - «нелегальним», але все ще стверджує, що назви гуртка «Братство української державності» не пригадує. А ще через деякий час змушений був написати цілий розділ «Братство української державності (БУД) і моя участь у ньому» (з описом програми, завдань і тактики БУД), що став частиною такого трагічного документу доби, як «Мое каяття» С.Постернака. Написане від руки, воно займає близько 80 сторінок (там само, с.182-259).

21 січня 1930 р. Постернак повідомив слідчого Щербініна, що почав писати своє каяття, а дата останньої сторінки - 8 лютого того ж року. Тобто, писав понад два тижні, докладно аналізуючи, згадуючи, ретельно перебираючи факти, дати, прослідковуючи еволюцію своїх поглядів, виділивши окремі розділи. Відкривається документ згадкою про «безмежно любиму бібліотеку»: «...З 1922 р. зарився в бібліотечну працю, захопився ідеєю створення найбільшої бібліотеки УСРР, віддався їй увесь без останку, з усім ентузіазмом, покидав з-за неї усі інші роботи, забув для неї все, працював для бібліотеки по 12-15 годин на добу, вкладав у неї всю свою душу, жив тільки нею, думав тільки про неї» (там само, с.182).

У другій частині каяття «Молода академія ВУАН і моя в ній участь» С.Постернак настільки докладно аналізує її діяльність, ситуацію в Академії, зміну керівництва, спробу «Молодої академії» (своєрідного профактиву наукових співробітників ВУАН) помирити М.Грушевського й С.Єфремова, що цей документ може служити повноцінним джерелом дослідження еволюції Академії наук, складних протиріч її розвитку наприкінці 20-х років (там само, с.195-208).

До речі, Постернак дуже вболівав з приводу конфлікту між М.Грушевським та С.Єфремовим, який шкодив організаційному оформленню української науки. Директор ВБУ був одним з ініціаторів і учасників делегації «Молодої академії», котра намагалася їх примирити.

У лютому Постернак продовжує давати додаткові свідчення, в яких шкодує, що поділяв немарксистські погляди українських інтелігентів. 1 квітня 1930 р. після кількомісячного ув'язнення пише в зізнаннях: «Радянська влада і Компартія - то моя влада і моя партія» (там само, с.281).

Чи справило враження каяття (що малоймовірно), чи, скоріше всього, ще просто не настав час, але 16 квітня 1930 р. з'явилася постанова: «Собранный в отношении гр.Пастернака [так у документі. - Н.С.] С.Ф. материал недостаточен для привлечения к ответственности, а посему... следдело в отношении Пастернака Степана Филипповича, 1885 г.р., уроженца с.Степановки Нежинского округа, украинца, с высшим образованием, проживающему в г.Киеве по б. Шевченко 14, направитъ Киевскому прокурору на предмет прекращения. Подписку о невыезде снять» (там само, с.282).

І лише 26 травня 1930 р., більше як через місяць, помічник прокурора, розглянувши справу про звинувачення Постернака, ухвалив справу закрити, а запобіжний захід скасувати (там само, с.283). Постернак вийшов на волю. З Бібліотеки він був звільнений 19 жовтня 1929 р. - на другий день після арешту [54]. Поки перебував в ув'язненні, обов'язки директора ВБУ виконував його заступник Віктор Федорович Іваницький і після звільнення Степана Пилиповича ще півроку продовжував їх виконувати. Лише наприкінці 1930 р. наступником Постернака було призначено ректора Київського інституту народного господарства Н.М.Миколенка. Постернак ще очолював Бібліографічну комісію ВУАН, брав участь у засіданнях, нарадах, зокрема в засіданні війовничих матеріалістів-діалектиків 29 травня - 1 червня 1931 р., де було піддано розгрому Український науково-дослідний інститут книгознавства, входив до оргкомітету Першої бібліографічної наради УСРР (7-9 червня 1931 р.). І тут, як і на попередньому засіданні, виступав із самозвинуваченнями. Намагався повернутися до наукової праці, про що свідчить, хоча б, ґрунтовна стаття «За принцип колективного авторства» [55]. У ній автор, роблячи необхідні вже посилання на вчення Маркса-Леніна, докладно аналізує

використання читачами ВБУ каталогів, з описами під колективним автором і без; приходять до висновку про необхідність впровадження колективного авторства під дійсною назвою колективів.

Якось у листі до дружини Софії Савівни Постернак писав: «...З такими натурами, як я, можна всього добитися, але треба так, щоб я ні на одну хвилину не переставав відчувати абсолютної психологічної волі» [56]. Незабаром волі не стало і не лише психологічної. Закінчувався 1937 рік. 29 грудня у надрах НКВД з'являється постанова про звинувачення С.П. Постернака у злочинах, «выразившихся в том, что он является активным участником украинской организации. ...Пребывание его на свободе может отразиться на ходе ведения следствия. <...> Избрать мерой пресечения... Постернаку С.Ф. содержание под стражей в спецкорпусе Киевской тюрьмы» (ЦДАГОУ, спр.58634 фп, с.1). Цього ж дня військовий прокурор Калосин виносить постанову про арешт Постернака (там само, с.2). І в переддень Нового року, 30 грудня 1937 р., за адресою б-р Шевченка 4, кв.14 був проведений обшук і арешт С.Постернака (там само, с.3-4).

В анкеті значиться, що на час арешту він працював «зав[едуючим] отделом библиотеки Наркомтяжпрома» (там само, с.5). І що вдома залишилася дружина Солохненко-Постернак Софія Савівна, 47 років. В постанові зазначалося: «...Установлено, что Пастернак по заданию Коновальца проводил активную антисоветскую националистическую деятельность, входил в антисоветские террористические организации «УВО», «БУД», «СВУ» и был связан с существовавшей в Киеве немецкой националистической организацией и агентом немецкой разведки Кристером» (там само, с.6). У справі Постернака підібрані уривки зі свідчень різних людей, якщо в них згадувалося його прізвище. Є серед них і свідчення пана Кристера, який до арешту був старшим консультантом Держарбітражу РНК УРСР. У них, зокрема, йдеться: «...В 1924-25 гг. в Украинской Академии наук среди украинских националистов особенно яркую фигуру представлял директор академической библиотеки Пастернак, сторонник самостоятельной Украины и бывший близ-

кий сотрудник Петлюры» (там само, с.62). Далі Кристер стверджує, що Постернак виконував його завдання, «имеющие весьма важное значение для быстрого и исчерпывающего подбора информационных материалов, интересующих немецкую разведку» (там само, с.64). Серед цих завдань: «...Упорядочение библиографической обработки книг отдела «Украиника», что давало мне возможность выполнить любое информационное задание немецкой разведки. По налаживанию посылки академических изданий, особенно по экономике Украины, в Берлинскую центральную библиотеку. По проработке библиографии о сырьевых ресурсах Украины» (там само).

31 грудня 1937 р. Постернак пише заяву народному комісару внутрішніх справ УРСР Леплевському, визнаючи антирадянську націоналістичну роботу, бажаючи покаятись і дати свідчення про свою контрреволюційну діяльність (там само, с.7-8). Далі в справі Постернака йдуть малозрозумілі речі. Цим же 31 грудня датовано засідання трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР. Виписка із протоколу №138: «Слушали: Дело №817 НКВД УССР по обвинению Пастернака С.Ф., 1885 г.р., уроженца с.Степановки Черниговской области, жителя г.Киева, украинца, бывшего члена УСДРП, бывшего Киевского губернского комиссара при Петлюре» (там само, с.70). Після чергових звинувачень у членстві в «УВО, БУД, СВУ», у зв'язках з німецькою націоналістичною організацією та агентом німецької розвідки виписка з протокола фіксує постанову: «Пастернака Степана Филипповича - расстрелять. Лично принадлежавшее ему имущество конфисковать. Секретарь тройки: Альтзицер» (там само).

Чому ж тоді, якщо 31 грудня все вже було вирішено, 8 січня 1938 р. датовано допит, у ході якого слідчий Дрибінський заявляв: «Вы остаетесь врагом народа и скрываете свою гнусную антисоветскую деятельность, но мы в состоянии вас заставить заговорить» (там само, с.9). С.Постернака змушують відповісти на запитання, в яких політичних антирадянських партіях він перебував, яка його роль у петлюрівському русі, чи був він залишений Коно-

вальцем для подальшої боротьби, чи знав Арнольда Кристера. Навіщо потрібна була ця вистава, адже вирок уже було винесено? Можливо, протокол потрібен був для звітності? 11 січня 1938 р. датовано обвинувальний висновок: «УГБ НКВД УССР вскрыта и ликвидирована антисоветская украинская националистическая террористическая организация, ставившая своей главной задачей насильственное свержение соввласти на Украине и установление фашистского строя. Одним из активных участников этой организации являлся арестованный 30 декабря 1937 г. Пастернак С.Ф. <...> До ареста заведующий отделом Наркомтяжпрома Пастернак на основании изложенного обвиняется в том, что: а) являлся активным участником антисоветских националистических фашистских организаций УВО, БУД, СВУ; б) был связан с существовавшей в Киеве немецкой националистической организацией, с которой контактировал свою контрреволюционную деятельность; в) был связан с агентом немецкой разведки Кристером и выполнял ряд его шпионских заданий, т.е. в преступлениях, предусмотренных ст.54-8 и 54-11 УК УССР. Вследствие изложенного следственное дело по обвинению Пастернака направляется на рассмотрение особой тройки при УНКВД Киевской области. Лейтенант госбезопасности Дрибинский. Утверждаю: майор гос.безопасности Хатеневер» (там само, с.65-68). Незрозуміло, навіщо через 11 днів після засідання «тройки», що винесла найвищу міру покарання, знадобився цей висновок?

І передостанній документ у справі: «Выписка из акта. Постановление тройки УНКВД Киевской области от 31 декабря 1937 г. о расстреле Пастернака С.Ф., 1885 г., приведено в исполнение 19 января 1938 г. в 24 часа» (там само, с.71).

З якихось причин, лише 7 травня 1940 р. з'являється «Предписание №394» про необхідність «произвести опись всего лично принадлежащего имущества осужденному Пастернаку Степану Филипповичу, конфисковать и сдать в доход государства» (там само, с.4). 10 травня 1940 р. датовано акт, де йдеться про те, що після прибуття для проведення опису й конфіскації майна було встановлено, що «имущество, находя-

щеся в квартирі, являється предметами першої необхідності оставшейся сім'ї осудженого. Внаслідок цього конфіскація імушества нами не произведена» (там само, с.5).

Останнім у справі є сучасний документ: «Заключення от 4 апреля 1989 г. по материалам уголовного дела». в котрому зазначено: «Пастернак С.Ф. подпадаєт под действие ст.1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 г. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30-40-х и начала 50-х годов». Принятыми мерами родственники Пастернака не установлены» (там само, с.72).

Степан Постернак загинув, не доживши до 53 років. Як керівникові Всенародної бібліотеки йому вдалося багато. В житті він був чесним, вразливим, схильним до самоаналізу, сумнівів. Дуже любив музику і особливо спів, про що дуже часто читаємо в його листах. Постернак був переконаним свідомим українцем, вірив у майбутнє своєї країни: «Ми молода нація, повна надій, перспектив блискучого розвитку...» [57]. Його діяльність варта поваги та всебічного дослідження.

1. Докладніше див.: *Гнатенко Л., Кучинський М.* Євген Кивлицький - перший директор Всенародної бібліотеки України // *Бібл. вісник.* - 1996. - №1. - С.8-10.

2. Див.: *Стрішенець Н.В.* Бібліографічна спадщина Юрія Меженка. - К., 1996. - С.15, 28-29.

3. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського (далі місце зберігання архіву не повторюватиметься). Архів НБУВ. Ф.1, оп.1. Протоколи засідань Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки. - С.77. Пр.219 від 24 березня 1922 р.

4. Там само. - С.78. Пр.220.

5. Там само. - Пр.225.

6. Там само. - Ф.1, оп.1, од.зб. 5. Протоколи засідань Ради бібліотекарів. Пр.60 від 27 травня 1922 р.

7. Там само. - Ф.1, оп.1. Протоколи засідань Тимчасового комітету... Пр.227.

8. Там само. - Ф.1, оп.1, од.зб.5. Протоколи засідань Ради бібліотекарів.

9. *Енциклопедія Українознавства.* Т.6. - Париж; Нью-Йорк, 1970. - С.2275.

10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ. При посиланні на це джерело номер справи та сторінки вказуватимемо в тексті). - Ф.263, оп.1, спр.42662, с.8-10.

11. Батько Є.Кивлицького був дрібним поміщиком Сосницького повіту Чернігівської губернії.

12. Дитинство та юність Ю.Меженка пройшли в Чернігові. Докладніше див.: *Стрішенець Н.* Бібліографічна спадщина Юрія Меженка. - К., 1997. - С.10-11, 117-118.

13. У 1925 р. в списку співробітників ВБУ вказано, що С.Постернаку 45 р. Див.: Архів НБУВ. - Ф.1, оп.1, од.зб.116, с.74. Переписка с Наркомпросом УССР... нач.3 янв. 1925 - ок.31 дек.1925 г. Можливо, це й спричинило помилку в «Енциклопедії Українознавства», де роком народження вказаний 1880.

14. НБУВ, ІР. - Ф.ІІІ, од.зб.61130. Лист від 14 вересня 1925 р.

15. Там само. - Од.зб. 61417.

16. У доступних авторові дореволюційних офіційних документах прізвище Постернак вживається із закінченням «ов» Постернаков (іноді Пастернаков), як і годилося підданому Російської імперії.

17. НБУВ, ІР. - Ф.52: Архів С.П. Постернака, од.зб.315.

18. Там само. - Од.зб.316.

19. Там само. - Од.зб.317.

20. Там само. - Од.зб.328.

21. Там само. - Ф. ІІІ, од.зб.61415.

22. Там само. - Ф.52, од.зб.335.

23. Там само. - Од.зб.314. Поштова листівка від 14 грудня 1910 р. Анастасії Соляниковій.

24. Там само. - Ф.ІІІ, од.зб.61113. Лист до Софії Савівни Солохненко від 12 грудня 1913 р.

25. Там само. - Ф.52, од.зб.321.

26. Там само. - Ф.ІІІ, од.зб.61118. Див.: Лист від 18 квітня 1916 р.

27. Там само. - Од.зб.61117. Лист із Таганрога до Софії Савівни Солохненко.

28. Там само. - Од.зб.61124. Лист одержано Софією Савівною Солохненко 22 березня 1917 р.

29. Там само.

30. Там само. - Ф.52, од.зб. 325. Лист до Євгенії Михайлівни [прізвище невідоме. - *Н.С.*] від 28 лютого 1910 р.

31. Див.: Там само - Од.зб.184-192.

32. Див.: Архів НБУВ. - Ф.1, оп.1, од.зб.116. Переписка с Наркомпросом УССР... нач. 3 янв. 1925 - ок. 31 дек. 1925 г. С.74.

33. Там само. - С.220.

34. Там само. - Оп.1. Протоколи засідань Тимчасового комітету... Пр.219, с.77.

35. Там само. - Пр.220, с.78.

36. *Постернак С.П.* Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м.Києві. - К., 1923. - С.51.

37. Архів НБУВ. - Ф.1, оп.1, од.зб.34. Звіт про роботу Бібліотеки за 1921 р.

38. У згаданому звіті за 1921 р. вказано, що на 1.01.1922 р. штат Бібліотеки складав 43 особи. Постернак у своїй книзі подає (шоправда, не на 1 січня, а загальніше - на початок 1922 р.),

іншу цифру - 57 осіб [*Постернак С.П.* Всенародна бібліотека... С.47]. У доповіді на урочистому акті з приводу 4-ї річниці Бібліотеки, підготовленій у жовтні 1922 р., Постернак, говорячи про початок 1922 р., називає 51 особу [Див.: НБУВ, ІР. Ф.52, од.зб.2]. Так чи інакше (тоді існували так звані позаштатні співробітники й цифра могла змінюватися залежно від того, враховували їх чи ні), але вже на 1 листопада 1922 р. ВБУ мала, не рахуючи Комітету, 39 співробітників разом з канцелярією та кур'єрами [Див.: НБУВ, ІР. - Ф.52, од.зб.2]. А до 1 січня 1923 р. їх залишилося вже 29. Хоч було ще, як вказує Постернак, 15 позаштатних співробітників - 6 членів Тимчасового комітету, бібліотекарі й кур'єри [*Постернак С.П.* Всенародна бібліотека... С.48].

39. НБУВ, ІР. - Ф.52, од.зб.334. Лист від 15 липня 1922 р.

40. *Постернак С.П.* Всенародна бібліотека... С.14.

41. Там само. - С.12.

42. Там само. - С.16.

43. НБУВ, ІР. - Ф.52, од.зб.11. Доповідь С.Постернака на Раді ВУАН 11 лютого 1929 р.

44. Архів НБУВ. - Протоколи № 1-92 засідань Совета ВБУ 1923-1925. - Пр.80, с.192.

45. Там само. - С.193.

46. Там само. - Од.зб.159. Устав, положение и протоколы Президиума НДІБ. - С.3.

47. Там само. - Протоколи № 93-140 засідань Совета ВБУ 1926-1928 гг. - Пр.107, с.48.

48. Там само. - Од.зб.163, с.і-3.

49. *Карпінська О.Є., Балика Д.А.* До питання про підготування робітників наукових бібліотек УССР: (Однорічні бібліотечні курси ВБУ) // *Журн. бібліотекознавства та бібліогр.* - 1927. - № 1. - С.102-110.

50. НБУВ, ІР. - Ф.52, од.зб.2. Всенародна бібліотека України: Доповідь на урочистому акті з приводу 4-річного ювілею. Автограф.

51. Там само. - Од.зб.103, с.1.

52. Архів НБУВ. - Ф.1, оп.1. Протоколи №93-140 засідань Совета ВБУ 1926-1928. - Пр.118, с.75.

53. *Постернак С.* Ще про роботу Всенародної бібліотеки України при Всеукраїнській Академії наук // *Пролетар, правда.* - 1929. - 24 січ.

54. Див.: Архів НБУВ. - Ф.1, оп.1, од.зб.313. Звіт за 1929/30 рр. Із звіту: «Зі складу співробітників ВБУ вибули: директор Постернак, зав. консультаційно-виставочним відділом Балика Д.А., науковий робітник Стешенко Я.І. ...». До речі, Ярослав Стешенко вибув з тієї ж причини: арешт у справі СВУ.

55. Див.: *Сов. библиогр.* - 1935. - № 1/2. - С.73-105.

56. НБУВ, ІР. - Ф. ІІІ, од.зб.61212. Лист від 6 жовтня 1927 р.

57. Там само. - Од.зб. 61199. Лист від 23 вересня 1927 р.